

Keuzes en accenten

DOEKO BOSSCHER

Was er meer ruimte, dan zou de lof hier minstens zo royaal klinken als het wat kritischer commentaar. Schuyt en Taverne zijn tot een grote prestatie gekomen en hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan een beter begrip van die moeilijke periode rond het ijkjaar 1950. Een moeilijke periode binnen een moeilijk concept. Het liefst zou ik wat dieper dan nu mogelijk is zijn ingegaan op het conceptuele kader, op het idee om met ijkjaren te werken; op de voor- en nadelen daarvan, en op hoe de auteurs op dat punt hun taak hebben opgevat. Nu blijft dat een marginaal onderwerp in deze bijdrage. Naast een opgelegd gebrek aan aandacht voor de interpretatie van hun ingewikkelde opdracht door de schrijvers van *Welvaart in zwart-wit* en voor de vele verdiensten van hun aanpak, treedt in deze wel zeer korte beschouwing een derde vertekening op, doordat ik ook nog eens indirect aandacht moet besteden aan de bijdrage van James Kennedy — zo vat ik tenminste mijn taak op.

Het verhaal rond het ijkpunt 1950 beoogt een historische dwarsdoorsnede te zijn van de Nederlandse cultuur in het ijkjaar. Is dat gelukt? In grote trekken wel. Het probleem met dit soort dwarsdoorsneden is, dat het te analyseren object anders dan in het geval van bijvoorbeeld een kaas die men klieft, vooral gekend wordt aan de hand van ontwikkelingen in de jaren voor en na de kloof. De doorsnede van een kaas is goed te beschrijven met behulp van wat men ziet als men de twee helften goed bekijkt op het punt waar zij van elkaar gescheiden zijn. Bij een dwarsdoorsnede van Nederland in 1950 komt het erop aan een goede keus te maken inzake een ordenend principe. De keus gaat tussen wat men vindt dat niet mag ontbreken als thema, en wat men wel meent te mogen laten voor wat het is. Dat Schuyt en Taverne daarin een heel grote vrijheid hadden, is duidelijk. Die vrijheid is zeker niet verkeerd gebruikt, maar willekeurigheid, die trouwens tot op zekere hoogte onvermijdelijk ieder boek kenmerkt, is ook in dit geval duidelijk te bespeuren.

Een eventueel bezwaar tegen gebrek aan originaliteit snijdt alleen hout als er meteen bijgezegd wordt hoe het origineler had gekund. Het bewijs dat er aanleiding was voor een nieuwe visie, vernieuwend ten opzichte van gevestigde ideeën, laat zich eigenlijk slechts leveren in de vorm van het presenteren van een min of meer uitgewerkte alternatieve visie. Wie het laat bij 'het had wel wat origineler gekund' slaat een slag in de lucht. Ik stel daarom slechts vast, dat door de samenwerking van een socioloog en een architectuurhistoricus, waarvan sommigen verwachtten dat zij een heel andere kijk op het naoorlogse Nederland beloofde, geen opzienbarende conclusies zijn gewrocht. Er is weinig noemenswaardige 'chemie' geweest, geen versmelting van disciplines tot één nieuwe. Als ik mij niet vergis, verschilt het boek dat er nu ligt daardoor in wat het ten principale beweert niet meer dan gradueel van het corpus van eerder verschenen studies over de periode. Ik haast me te zeggen dat Schuyt en Taverne wel degelijk hun eigen stempel op dit werk hebben gedrukt. Dat is onder andere goed

te zien in de meerdere of mindere aandacht die zij besteden aan bepaalde onderwerpen. Nooit eerder is zo boeiend over het verband tussen ruimtelijke, ordening en stedenbouwkundige kwesties aan de ene en sociologische en politieke vraagstukken aan de andere kant gepubliceerd. Erudiete geleerden en scherpe waarnemers, met een zeer brede kijk op het naoorlogse Nederland, hebben een onderzoek gepresenteerd dat de hoogste lof verdient, zowel omdat het is uitgevoerd als om hoe het is uitgevoerd. Iemand zei recentelijk over de ijkpuntenstudies dat het 'salontafelboeken' waren. Nu heeft ons soort mensen om te beginnen geen salon, noch een salontafel. Wij bezitten dus ook geen salontafelboeken. Maar die wat schampere kwalificatie, die vast niet zo kwaad bedoeld zal zijn geweest, duidt op twijfel of een dergelijk synthetisch boek veel meer kan zijn dan een middel tot verpozing, een boek dat prettig leest, de dingen niet te moeilijk maakt, zich door zijn formaat gemakkelijk in de kast laat terugvinden en in het beste geval aanleiding geeft om je in bepaalde onderwerpen nog eens wat verder te verdiepen.

Voor schamperheid is geen plaats. Een gebrek aan durf of ondernemingszin is de auteurs zeker niet aan te wijven. Wie zegt dat er te weinig is geïdentificeerd doet dit onderzoek echt tekort. Het betoog is nergens vlak of algemeen of gemakzuchtig. (Met een paar kleine uitzonderingen. Langdurig uit een stokoud boekje van Hofland citeren als het over Greet Hofmans gaat, is een zwaktebod; hetzelfde geldt voor Drees maar weer eens 'wethouder van Nederland' noemen.) Hoewel de bevindingen van Schuyt en Taverne, zoals ik reeds opperde, nergens echt opzien baren, zit er discussiestof genoeg in. Wat Kennedy hiervoor opmerkt over de concrete bijdrage aan onze kennis die *Welvaart in zwart-wit* royaal levert, zou ik ook al met klem willen onderschrijven. De vermaledijde salontafelboeken hebben dat soort verdiensten niet. Problemativering kan echter ook haar — de woordspeling is onvermijdelijk — problemen opleveren en dat lijkt hier soms een beetje het geval te zijn geweest. Enigszins vooruitlopend op mijn opmerkingen over de periodisering die de auteurs hebben aangehouden: wat hebben zij veel overhoop gehaald, wat hebben zij veel vragen aan de stof gesteld en hoe weinig hebben zij door de evidente beperkingen die zij zichzelf tegelijk moesten opleggen met hun ambitie kunnen doen!

Neem (bijvoorbeeld) het bevolkingsvraagstuk. Terecht komt het ruimschoots aan de orde. In Nederland ontstond na de oorlog het gevoel dat onze samenleving te kampen had met dreigende of reeds feitelijk bestaande overbevolking. Schuyt en Taverne leggen dat allemaal voortreffelijk uit. Maar was Nederland overbevolkt? De behoefte die vraag te beantwoorden duikt op verschillende momenten in de tekst op. De afmaker blijft echter uit. Uitgerekend op dit thema hadden de socioloog en de historicus van stedenbouw en ruimtelijke ordening elkaar in een grootse aanpak kunnen vinden. Wat ervan terecht komt, is helaas een beetje een anticlimax. Een in de lucht hangende paragraaf over het Rapport van de Club van Rome (1971) en zijn naweeën sluit het hoofdstuk af, met de simpele open-deur-constatering dat 'men' in de jaren vijftig de vraag wanneer Nederland 'vol' was, vlugger durfde te stellen dan tegenwoordig. Het zou flauw zijn erop te wijzen dat de meest recente geschiedenis wel iets anders heeft geleerd. Wie voorzag een jaar geleden de *impact* van Fortuyn? Maar kritiek dat een

zo zwaar aangezet en ambitieus geproblematiseerd onderwerp met zoveel mogelijkheden voor juist deze wetenschappers verzandt in vrijblijvendheid, mag wel.

Als deze studie in één opzicht dan toch lijkt op zo'n salontafelboek, is het vanwege een karaktertrek die ik juist positief zou willen waarderen: zij is overduidelijk elitair en 'high-brow'. Als zodanig voorziet het in een behoefte en het aardige is, dat het als zodanig ook nog eens naast een kind van twee bijzondere persoonlijkheden, een kind van zijn tijd is. Kennedy spreekt van opvallende interesse voor 'high culture'. Mijns inziens is het gerechtvaardigd nog een stapje verder te gaan en van een elitaire benadering van de geschiedenis te spreken. Ik ontwaar weinig belangstelling voor wat de gewone man, als die bestaat, moveert. In die zin zie ik ook weinig begrip voor democratische processen. Democratie is het groepsgewijs deelnemen aan het bestuur en het groepsgewijs innemen van standpunten over niet alleen het beleid in abstracto, maar ook over in wezen morele kwesties als monarchie of republiek, goed of minder goed onderwijs, het wel of niet boren naar gas in kwetsbaar natuurgebied, het al dan niet opnemen van al dan niet echte politieke vluchtelingen in ons land. De smaak van de gewone man is de stem van de gewone man. Zoekend naar symptomen van meer dan oppervlakkige interesse bij de auteurs voor het belang van democratie als manier om de smaak van de massa te peilen, of voor wat zij als nut in zichzelf vertegenwoordigt, heb ik eigenlijk weinig van belang kunnen vinden. Maar dat hoeft waardering voor het boek dus niet in de weg te staan, integendeel eigenlijk, want zo'n boek als dit was er nog niet. Nu is het er wel, en daar moeten we ons voordeel mee doen. Het is een kind van zijn tijd in zoverre dat het gebrek aan belangstelling en ontzag voor massademocratie tot enkele maanden geleden typisch was voor de stemming in Nederland: een algemeen verschijnsel, waaraan Taverne en Schuyt zich niet hebben willen of kunnen onttrekken. Nogmaals, daar is niets verkeerd aan. Zij hebben gekozen en vervolgens een mooi boek geschreven.

Ik eindig met twee heel kort te behandelen thema's: 1) de periodisering van het boek en paradigmawisselingen in de samenleving die het boek beschrijft en 2) de multiculturele samenleving die indirect de middelen heeft gegenereerd waarmee dit project gefinancierd kon worden.

Kennedy geeft al aan datje niet te gauw moeilijk moet doen over periodisering. Het is een beetje gratuit want er valt altijd wel iets te mopperen. Met dat voorbehoud voorloof ik me toch de kanttekening dat de auteurs zichzelf het leven gemakkelijk hebben gemaakt door het idee van de lange jaren vijftig zo niet kritiekloos te aanvaarden, dan toch min of meer kritiekloos voor hun periodisering te gebruiken. Natuurlijk, wat er in de jaren zestig en zeventig gebeurde krijgt in dit boek zijn plaats. Wie woorden zou tellen moet haast concluderen dat alles voldoende aan zijn trekken komt. Helaas ontbreekt me de ruimte om de stelling te onderbouwen dat Schuyt en Taverne een kans hebben laten lopen om nog veel meer zinnigs over de dwarsdoorsnede van 1950 te zeggen, door hun boek niet nog een paar jaar meer mee te laten nemen dan zij nu doen. Met een heel klein spierinkje erbij hadden zij een veel grotere kabeljauw kunnen vangen. Hadden zij een klein decennium verder vooruit durven kijken, en dan echt in plaats van half, dan zou de gigantische paradigmawisseling die zich toen

als een ware Kuhniaanse revolutie voordeed, nog binnen de kern van hun betoog zijn getrokken. Zoals de auteurs het nu hebben aangepakt staan de voorspelbare woorden er wel, maar blijft de lezer verstoken van wat zij er met hun grote belesenheid en wijsheid aan duiding aan hadden kunnen geven.

Dit voert naar de multiculturele samenleving. De ijkpuntenserie is gebaseerd op existentiële zorgen. Waar staat Nederland, waar staat de Nederlandse cultuur (en wat is dat trouwens?) in een politiek en cultureel steeds meer verenigd (?) Europa en hoe houdt de Nederlandse cultuur zich staande in een multiculturele samenleving? Een land dat meer en meer met het vreemde geconfronteerd wordt, gaat het niet meer zo vanzelfsprekende eigene wat meer van een afstandje bekijken. Gegeven deze oorsprong van het boek, is het opvallend hoe weinig de auteurs zeggen over het idee en de praktijk van multiculturalisme. Ook de tweede grote paradigmawisseling in het tijdvak tussen 1945 en nu blijft daardoor buiten beeld. De rechtvaardiging daarvoor is evident aanwezig, want als de eerste al buiten het tijdsbestek viel, valt de tweede dat zeker. Toch zou het een mooi eerbetoon aan het motief achter dit project zijn geweest, als Schuyt en Taverne wat meer over de spanning tussen nationalisme en multiculturalisme hadden gezegd.

Maar hun boek gaat toch over 1950 en toen was het begrip multiculturalisme toch nog helemaal niet uitgevonden? Dat is waar, maar Schuyt en Taverne storen zich als het hun zo uitkomt aan geen enkele chronologie; des te opvallender is het dat zij het multiculturalisme niet binnen hun domein hebben getrokken. Voor dit onderwerp hadden zij desgewenst zonder moeite aanknopingspunten kunnen vinden in de periode die zij wel zonder meer binnen het bestek vinden vallen. Waar een wil was, was een weg geweest. Kennelijk ontbrak de wil. De oratie die Han Entzinger in maart 2002 hield bij de aanvaarding van zijn leerstoel migratie- en integratiestudies, legt de vinger op een wonde (het geïnstitutionaliseerd multiculturalisme), waarop ook Schuyt en Taverne vanuit deze ijkpuntstudie een boeiende historisch-medische behandeling hadden kunnen loslaten.

Les jeux sont faits. De keuzes zijn gemaakt; wij respecteren die, temeer daar zij zo'n aardig elitair en dus zeldzaam werk hebben opgeleverd. Maar laten we hopen dat er spoedig door hen of door andere mensen van hun kaliber een boek over — om het een naam te geven — het ijkpunt 2000 wordt geschreven.

In opdracht van de tijd? (De) Nederlandse cultuur in Europese context 1650-2000

KAREL DAVIDS

Voor deze afsluitende beschouwing van het ijkpuntenproject werden door de organisatie van dit congres drie vragen voorgelegd. Alle drie leveren ze volop stof voor discussie, maar de volgorde waarin ze zijn aangereikt, weerspiegelt, naar ik aanneem, ook een bewust bedoelde, opklimmende reeks van provocatie. Ik zal ze u noemen.

De eerste vraag luidt: wat is nu precies de waarde geweest van het begrip 'ijkpunt'? Anders dan in het bekende werk van Jan Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen uit 1967*, dat in de inleiding van ieder ijkdeel trouw als inspiratiebron wordt genoemd, is bij het onderzoeksprogramma 'De Nederlandse cultuur in Europese context' niet een bepaald theoretisch concept als uitgangspunt genomen, zo wordt gesteld. Vervalt daarmee eigenlijk niet de zin van het begrip 'ijkpunt'? Of anders gezegd: waaraan wordt het 'punt' dan eigenlijk 'geijkt'? De tweede vraag van de organisatoren betreft de keuze van de momenten waarop geijkt werd. Valt de keuze van het beginpunt en de volgende peiljaren wel te verdedigen en op grond van welk argument dan wel? De derde vraag, die de organisatoren stelden, heeft betrekking op het 'eigene' van de Nederlandse cultuur. Wat valt er op grond van de ijkpuntdelen nu te zeggen over het specifieke van de Nederlandse cultuur? Is er niet sprake van een min of meer verkapt essentialisme, een denken in termen van de 'Nederlandse volksaard'? In de publiciteit over het project, zo zeggen de organisatoren, is bovendien nogal de aandacht gevestigd op het feit dat Nederland al van oudsher een soort 'poldermodel' zou hebben gekoesterd. In welke mate heeft men bij de uitvoering van het ijkpuntenprogramma in de jaren negentig de verleiding ondergaan (en misschien niet weerstaan) een beeld te scheppen dat overeenkwam met het zelfbeeld van de destijds heersende politici? De eerste twee vragen zal ik, relatief kort, in onderlinge samenhang bespreken. Bij de derde vraag zal ik langer stilstaan.

Lengte en breedte

Wat is het nut en nadeel geweest van het idee van ijkpunten en de selectie van de ijkpuntjaren? Mijn stelling is, dat de opzet wel nadelen heeft opgeleverd, maar dat die meer voortvloeien uit de uitwerking dan uit de keuze van de benadering op zich. Iedereen die zich geconfronteerd ziet met een mega-opdracht als:

onderzoek de plaats en functie van de Nederlandse cultuur in internationaal, met name Europees verband, en de betekenis van de internationale, in het bijzonder Europese, context